

УДК 371.124

DOI: 10.31499/2307-4906.1.2023.276945

СОЦІАЛЬНА АКТИВНІСТЬ – ДЖЕРЕЛО ІНТЕНСИФІКАЦІЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Артем Стрижаков, кандидат педагогічних наук, директор ТОВ «Цифромаркет» (м. Кропивницький).

ORCID: 0000-0003-1407-939X

E-mail: sao-84@ukr.net

У статті проаналізовано, що зумовлені об'єктивними соціальними умовами та обставинами, цінності набувають смислу тільки у співвіднесенні їх із суб'єктом і виникають у відношеннях його з об'єктами навколишнього. Тільки тоді вони здобувають аксіологічний знак, якщо людина надає їм переваги. Тому позитивне виховання не зводиться тільки до зовнішніх впливів; передусім воно залежить від самої особистості, її моральних установок у досягненні гармонії із зовнішнім та внутрішнім світом, її готовності до свідомого самообмеження своїх потреб, прагнення до доброчливості та творчості.

Досліджено, що потреба та необхідність установлювати нові, невідомі в іншому живому світі зв'язки з подібними до себе особами, формується на принципово нових засадах, започатковуючись у процесі антропогенезу. Вона зумовлюється специфічними суперечностями, які виникають у процесі сутнісно значущої діяльності людини.

Ключові слова: суб'єкт; зв'язки; саморозуміння; самовизначення; суб'єктний досвід; існування; структурна організація.

SOCIAL ACTIVITY – INTENSIFICATION SOURCE OF PERSONALITY SOCIALIZATION

Artem Stryzhakov, PhD in Pedagogy, Director LLC «Tsyfromarket» (Kropyvnytskyi).

ORCID: 0000-0003-1407-939X

E-mail: sao-84@ukr.net

Conditioned by objective social conditions and circumstances, values acquire meaning only in their correlation with the subject and arise in its relations with the surrounding objects. Only then do they acquire an axiological sign if a person gives those advantages. Therefore, positive education is not reduced only to external influences. Firstly, it depends only on the individual, his / her moral attitudes in achieving harmony with the external and internal world, his / her readiness for conscious self-limitation of his / her needs, the desire for benevolence and creativity.

The need and indispensability to establish new connections with people similar to oneself is formed on fundamentally new basis, beginning in the process of anthropogenesis. It is caused by specific contradictions that arise in the process of essentially significant human activity. These are such contradictions as: between an individual feature of production activity and human existence in general; between its individual, purposeful implementation and the objective need for connections with other individuals (a need determined by fixed ways of acting with labor tools, their repeated use, the nature of the labor product, the features of collectively significant improvement goals, the accumulation of their effective potential, etc.).

The specificity of the appropriate structural organization of activity consists in establishing the interconnection between the purpose of the activity and the action for its implementation, the relationship to the action, its evaluation for oneself in relation to this action. It was a special way of existence of a living being, which presupposed an active position in its implementation, presupposed a subject of action, Subjective experience becomes possible only as a result of treating oneself as an object.

Keywords: subject; connections; self-understanding; self-determination; subject experience; existence; structural organization.

Педагоги та психологи розглядають категорію активності особистості як одну із провідних. Для пояснення її сутності доцільно використовувати різні поняття, зокрема такі як дія, процес, діяльність, поведінка, вчинок, а також більш ширше поняття – життєдіяльність. Однак найбільше активність пов'язують із близькою до неї категорією діяльності.

У філософських та психолого-педагогічних дослідженнях звертається увага на те, що активність ніколи не буває спонтанною. Проблема дослідження полягає в тому, що, по-перше, людина (як суб'єкт активності), спрямовуючи свою активність на іншу людину (об'єкт), враховує її особливості. По-друге, будь-який внутрішньо зумовлений стан суб'єкта, який зумовлює той чи той вид активності, зі свого боку є водночас наслідком попередніх взаємодій людини (суб'єкта) з іншими людьми.

Процес соціалізації особистості є важливою сучасною проблемою педагогічних досліджень як в Україні, так і за її межами. Відповідно вченими, дослідниками розглядаються різні аспекти соціалізації молоді, зокрема й особливості формування активності особистості студента. З-поміж них зазначимо праці І. Бега, А. Бойко, Г. Пустановіта, В. Рибалки, О. Сухомлинської, що присвячені змісту та напрямкам особистісно орієнтованого виховання молоді; з проблеми формування творчої, соціально-активної особистості – праці Н. Кічук, Т. Суценко, С. Сисоєвої та ін. Проблеми соціального розвитку особистості досліджували та досліджують Т. Алексеєнко, І. Зверєва, Г. Лактіонова, Л. Лескова, Л. Ніколенко, О. Пожидаєва, В. Радул.

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити, як інтенсифікація соціалізації особистості показує, як доцільно, якими засобами можна досягати певного результату за короткий проміжок часу, а також, що соціальна активність спроможна не тільки сприяти цьому процесу, а й при правильній її організації бути активним його джерелом.

Педагогічний підхід до розгляду розвитку соціальної активності особистості пояснює поетапність видів діяльності. Загальновідомо, що на різних етапах розвитку особистості їх різні види стають провідними для успішного розв'язання завдань навчання й виховання. Отже, кожен вид діяльності людини виконує своє завдання, а тому на всіх вікових періодах життя зростаючої людини потрібно формувати різноманітну, різнопланову діяльність, яка реалізується у трьох сферах – праці, спілкуванні й пізнанні. У педагогічному експерименті при визначенні провідної діяльності доцільно враховувати три сторони її змісту, що досягається шляхом встановлення співвіднесеності трьох видів діяльності. Активність, діяльність особистості завжди обумовлена зовнішніми та внутрішніми особливостями розвитку суспільства.

Л. Лескова, досліджуючи проблему професійної соціалізації, наголошує: «У процесі соціалізації в людини формуються соціальні якості, знання, вміння, навички, що дає їй змогу стати дієздатним учасником соціальних відносин. Соціалізація відбувається як за стихійного впливу на особистість різних обставин життя, так і за цілеспрямованого формування особистості. Людина долучається до групи, намагаючись стати її частиною, досягнути почуття «Я» серед «Ми», що позбавляє самотності, дає відчуття сили, впевненості, спонукає до впливу на соціальне життя у групі в процесі міжособистісних контактів, сприяє набуттю індивідуального досвіду» [6, с. 73].

Деякі науковці стверджують, що соціальна активність «виражає рівень реалізації функціональних особливостей соціальної спільності, рівень загальної соціальності

особистості, її внутрішню потребу..., рівень прийняття цінностей суспільства...» [9, с. 6].

У педагогічному аналізі категорії «соціальна активність особистості» ми дотримуємося погляду, згідно з яким єдність навколишнього середовища та його оцінка визначаються практичною, перетворювальною діяльністю особистості як суб'єкта соціальних процесів. Також ми дотримуємося позиції, що соціальна активність особистості, з одного боку, – це рівень її розвитку, а з іншого – це ієрархія видів діяльності, які на різних етапах життя людини стають провідними для успішного розв'язання завдань навчання й виховання.

У соціальній активності відбивається протиріччя та єдність суспільних та індивідуальних потреб людини. З одного боку, активність виявляється у служінні інтересам суспільства, професійному товариству. Водночас особистість оволодіває тими знаннями, які їй потрібні для активної трудової діяльності, яка може якомога повніше і краще розвинути внутрішній світ людини.

Про високий рівень діяльності особистості говорить свідоме, активне ставлення її до діяльності. Про якість діяльності свідчить соціальна активність, яка виявляється у перетворенні, самодіяльності особистості в різноаспектній життєдіяльності суспільства. Соціальна активність особистості на різних етапах життя залежить від багатьох факторів – як об'єктивних, так і суб'єктивних. Д. І. Фельдштейн наголошує, що соціальна активність «...є базовою для розвитку критичності, здатності змінювати засвоєні стереотипи й способи діяльності, на ній ґрунтується й готовність до саморозвитку та самоудосконалення» [16, с. 9].

«Соціальна активність молоді, – зазначає В. Герлецький, – це риса життєдіяльності, яка розвивається і має своєрідну логіку розвитку в основних групах молоді залежно від загального процесу життєвого самовизначення» [15, с. 148].

Визначаючи професіоналізацію особистості на етапі навчання у закладі вищої освіти як систему процесів, взаємопов'язаних за принципом не тільки координації чи кореляції, але насамперед субординації, доцільно враховувати те, що нормальне функціонування організму потребує певної організації часового середовища.

Для сприйняття людиною середовища як засобу соціального контролю, потрібно оволодіти відповідним досвідом взаємин з людьми, оскільки цей досвід є шляхом оволодіння людськими взаєминами [12, с. 8]. Як зауважує В. Радул, освітнє середовище можна називати акмеологічним у тому разі, якщо наслідком цілеспрямованої взаємодії усіх його елементів – учасників освітнього процесу – є виникнення об'єктивних можливостей для актуалізації потреби у саморозвиткові, реалізації свого творчого потенціалу й усвідомлення себе як суб'єктів самозмін» [12, с. 9].

Для старшокласників важлива допомога у формуванні життєвої стратегії, яка орієнтована на успіх, на досягнення вищих рівнів професіоналізму в праці, в обраній спеціальності. Необхідно зняти негативні установки, стурбованість випускника школи, проаналізувати разом із ним зв'язок його орієнтацій (за умови, що вони є) з духовно-моральними цінностями.

На рівні старших класів школи педагогічний процес та педагогічна підтримка розвитку школяра спрямовані на формування умов і забезпечення процесу здійснення соціальної зрілості випускника, його готовності до життєвого самовизначення. До визначальних соціально-моральних якостей особистості відносимо: самостійність дій, незалежність суджень, відповідальність за зроблений вибір, інтелектуальний розвиток,

здатність до творчості та саморозвитку.

Показники соціальної зрілості як акмеформи випускника школи полягають у: системності знань про світ, цілісність світогляду, до якого належать знання про людину; стійкому професійному виборі та високій мотивації досягнення життєвого успіху; здатності до саморегуляції поведінки, адаптації в соціумі та самореалізації в легітимній діяльності; готовності до збереження свого здоров'я в інтенсивних умовах навчання й праці, до створення здорової сім'ї, відповідальності за прийняті рішення; стійкості соціально-моральних орієнтацій, громадянської позиції, високому духовно-моральному потенціалі розвитку особистості.

Феномен «культурність», її загальний рівень більшість фахівців у галузі соціальних наук трактують з погляду ставлення людини до природи, до інших людей і до самої себе. У триаді «природа – людина – суспільство» культура є інтегруючим початком.

Згідно з ученням про соціокультурну динаміку (Е. Дюркгейм, П. Сорокін, Г. Спенсер, О. Шпенглер та інші) інтелектуальна діяльність спрямована на пізнання законів природи та суспільства, а матеріальна – на відтворення у цілому та оптимізацію виробничих відносин. Духовний початок відбиває ставлення людей до ідеалів і цінностей: істини, добра, краси. Розвиток життєдіяльності суспільства пов'язується зі зміною цих пріоритетів.

Добро – властивість людини, яка з рівнем культивування стає її духовним станом, що зумовлює позитивні духовні зміни. Така людина відкрита для інших людей, готова завжди допомогти іншим. Як колись стверджував М. Монтень у своїх «Дослідах», хто не опанував науки добра, тому будь-яка інша наука приносить лише шкоду.

Самообмеження передбачає розвиток вольової сфери особистості, прагнення протистояти негативним впливам, задіяння механізмів самовиховання. Творення відбиває бажання людини змінити будь-що на краще. Звернення до цих цінностей полягає у необхідності зміцнення фундаменту моральності сучасного вихованця, активізації кращих душевних якостей, спонуканні до здійснення позитивних вчинків.

Зумовлені об'єктивними соціальними умовами та обставинами, цінності набувають смислу тільки у співвіднесенні їх із суб'єктом і виникають у відношеннях його з об'єктами навколишнього. Тільки тоді вони здобувають аксіологічний знак, якщо людина надає їм переваги. Тому позитивне виховання не зводиться тільки до зовнішніх впливів; передусім воно залежить від самої особистості, її моральних установок у досягненні гармонії із зовнішнім та внутрішнім світом, її готовності до свідомого самообмеження своїх потреб, прагнення до доброзичливості та творчості.

Справжня професія останнім часом перетворюється на споживацьке ремесло, працівник – на виконавця, який не живе професією, а пристосовується до неї. Система особистісних цінностей такого працівника позбавлена основного – відповідальності за свою діяльність, – наголошує В. Кириченко [5, с. 34].

Зазначимо, що у науковій літературі визначено кілька етапів соціалізації студентської молоді, зокрема й етап загальної соціалізації, який передбачає формування і закріплення соціальних, професійних, моральних, психологічних, правових цінностей та етап професійної соціалізації – засвоєння людиною тієї чи тієї професії. Навчання у закладі вищої освіти є процесом здобуття кваліфікації –

передорганізаційна соціалізація (перший етап професійної соціалізації), а робота на підприємстві – організаційна соціалізація (другий етап професійної соціалізації) [10, с. 136].

За твердженням психологів, у самосвідомості особистість уявляє себе в найрізноманітніших видах діяльності, моделює свою поведінку з іншими людьми. Все це сприяє формуванню цілісного утворення – поняття власного «Я» як суб'єкта, відмінного від інших [1, с. 30].

Коли постає проблема особистості, її самодетермінації, то, «...тільки виходячи за межі психології свідомості у сферу духу, – наголошує В. Біблер, – можна розпізнати «невирішене ядро» особистості, здатної самовизначати свою долю, свій характер». А тому «тільки у феноменах культури закладено свободу самодетермінації нашої свідомості, наших вчинків – нашого душевного і дієвого життя» [2, с. 325–326].

Індивід будує себе «як особистість за допомогою свідомості, суб'єктивно-діяльнісного володіння своїми здібностями та силами...» [7, с. 234], засвоєнням «змісту суспільно розвинених здібностей і форм діяльності» та обміну «з іншими своєю індивідуальною діяльністю, що передбачає цим відповідні форми колективності й кооперації» [7, с. 286]. Він від початку стає адресозначущим у стосунках з іншими, у ставленні до речей позаприродного світу, з визначенням об'єктів цього світу для інших і для себе.

Особистість може контролювати не тільки свою поведінку, а й трансформувати себе. Ця трансформація виявляється у здатності особистості керувати власним психічним станом, своїми емоціями, впливати на характер, бажання, у вміння усвідомлено змінювати і визначати пріоритети.

Розвинена особистість усвідомлює себе. Суб'єктивно для індивіда особистість є його «Я», система уявлень про себе. Розвиток особистості передбачає її безперервну еволюцію як єдиного цілого. До того ж людина може впливати на еволюцію своєї особистості.

Завдяки суб'єктній предметності певного просторово-часового буття, утвореного культурою стосунків взаємодії людини, створюючої позаприродний світ, виникає соціальний світ і здійснюється історія суспільства як суб'єкта соціального руху. У процесі цього руху формуються певні соціокультурні простори, які опановуються в історичному процесі індивідуалізації, соціалізації і суб'єктивізації індивідом, що перетворює їх відповідно своїх цілей і формує новий простір як для себе, так і водночас себе як первісно (одвічно) суб'єктно здатної істоти. Ця суб'єктноздатність людської істоти, акцентує О. Дробницький, є первісно заданою, виведеною філогенетично. Людина як суб'єкт, зазначає вчений, є «сукупністю зв'язків і стосунків, у які вона вступає в дійсності й може вступати з іншими людьми, з найрізноманітнішими предметами. Вона не вичерпується жодним із цих конкретних стосунків, вирізняє себе з-поміж них і цією своєю універсальністю відрізняється від предмета» [4, с. 200].

Психологи практично всіх наукових шкіл і напрямків наполягають на поетапному привласненні індивідом суб'єктних властивостей і якостей, оскільки вважається, що суб'єкт повинен володіти певним рівнем самосвідомості, яка визначається ступенем розвиненості особистості. «Людина як суб'єкт є вищою системною цілісністю всіх її складних і суперечливих якостей, насамперед, психічних

процесів, станів і властивостей, її свідомого і позасвідомого. Така цілісність формується у процесі історичного й індивідуального розвитку людей. Існуючи первісно активним, людський індивід не народжується, а стає суб'єктом у процесі спілкування, діяльності та інших видів активності. Так, на певному етапі життя будь-яка дитина стає особистістю, а кожна особистість є суб'єктом (хоч останній ... і не визначається особистістю)» [4, с. 230].

Структура людини є продуктом і фактором розвитку. Якщо розглядати розвиток молодого людини від дитини до юнака у закладах середньої і вищої освіти, то можна побачити, що новоутворення зумовлюються цілеспрямованими педагогічними впливами на вихованця, що спричиняють різні за глибиною й масштабом зміни, які врешті-решт узагальнюються у структурі людини.

Значущість ідентифікації відзначає більшість авторів. Зокрема, Е. Сайко говорить про неї як «обов'язковий структурний компонент процесу розвитку – саморозвитку індивіда» [13, с. 7]. Вона розглядає ідентифікацію як особливий соціальний феномен, як «постійно існуючий, стверджуючий процес у житті людини, який розширюється й поглиблюється, що постійно пізнається для себе та інших» [13, с. 8], як особливу здатність людини визначати себе і ставитись до себе порівняно з іншими та у стосунках з іншими, і стверджує, що вона передує всім формам визначення та самовизначення індивіда, виражаючи об'єктивну потребу пристосування до суспільства як реального середовища свого існування й одночасно визначення його.

Самоідентифікація – це спеціально організована суб'єктом діяльність. Її метою є ототожнення особистості з собою на основі самосвідомості, самосприйняття того, що є емоційний зв'язок із собою, виявлення себе у широкій дійсності й на відповідному рівні формування ставлення до неї.

Внаслідок залучення до діяльності стосовно самоідентифікації людина набуває розвинені механізми рефлексії, позитивну «Я-концепцію», яку можна частково операціоналізувати через особистісну спрямованість, що у цей час повинна бути подана гуманістичним типом з індивідуалістичною акцентуацією. При цьому ставлення особистості до себе й іншої людини, оточення, суспільства загалом є позитивним. Людина сприймає як себе, так і інших такими, якими вони є, і все ж у суперечливих ситуаціях вона схильна віддавати перевагу власним інтересам, потребам, бажанням.

Коло феноменів, що відносяться до поняття індивідуального стилю, різноманітне. Воно пов'язане із широким спектром характеристик індивідуальності людини. У зарубіжній психології акцентується на особистісних детермінантах. Відповідно, поняття індивідуального стилю пояснюється через особистісні диспозиції та пов'язані з ними особливостями інтересів, реакції, поведінки тощо. У вітчизняній психології радянського та пострадянських часів поняття індивідуального стилю переважно розкривається за допомогою стійких індивідуальних особливостей здійснення діяльності, що зумовлені найрізноманітнішими рівнями якостей і властивостей індивідуальності і специфікою діяльності, у якій цей стиль формується.

Реалізація будь-якого виду діяльності забезпечується її контуром регуляції, що характеризується специфічними для даного суб'єкта індивідуальними регуляторними особливостями.

Проблема активності живого та рівнів активності стала особливо актуальною з

другої половини ХХ століття. Зокрема, у 80-і роки П. Гальперін [3] доводив, що рівень активності людини є відповідним рівнем загальної еволюції. Він виокремив чотири таких рівні, поклавши в основу їх диференціації дію. Перший відповідає рівню фізичної дії і стосується неживої природи. Другий – рівень фізіологічної дії. Третьому рівню притаманне те, що «...тварина має можливість встановити придатність дії і ввести до неї зміни ще до фізичного виконання або завершення» [3, с. 206]. І нарешті, четвертий, рівень дії особистості. «Тут суб'єкт дії враховує не тільки своє сприйняття предметів, а й накопичені суспільством знання про них, і не тільки їх природні властивості й взаємозв'язки, а й їхнє соціальне значення та суспільні форми ставлення до них» [3, с. 206]. Отже, у виокремлення рівнів активності у загальній еволюції важливими є соціальне значення та суспільне відношення.

Розвиваючи дослідження П. Гальперіна, С. Смірнов у праці «Образ світу» уточнює пояснення еволюції активності за допомогою якісних показників гранично значущих рівнів. Він визначає три рівні. «Першим якісним ступенем у розвитку активності є перехід від активності як загальної властивості матерії до активності, властивій живим організмам, що виявляється у всіх процесах життєдіяльності» [14, с. 27]. Основною рисою живого, що пояснює «його якісно новий рівень активності, є здатність до здійснення неентропічних процесів, які спостерігаються на клітинному й навіть молекулярному рівні» [14, с. 27].

Другий етап у розвитку активності С. Смірнов пов'язує «з переходом від рослинної форми життя, основним способом якої є зворотня активність, що зумовлена прямою дією біологічно важливих факторів, до тваринних, які можуть здійснювати пошукову активність... Збільшення часових й просторових проміжків між актом витрати енергії й актом, що компенсує ці витрати отримання енергії є важливим моментом у розвитку активності» [14, с. 28]. Новий рівень активності «пов'язаний із появою людської діяльності, основна відмінність якої від поведінки тварин за параметром активності полягає в переході від пристосування до природи до її перетворення й творчої зміни відповідно до власних цілей людини, які мають соціальне, суспільно-історичне походження» [14, с. 28].

С. Смірновим обґрунтовано три напрямки рівневого розвитку активності:

- 1) зростання ініціативності;
- 2) збільшення «просторово-часових проміжків між початком акту, пов'язаного із витратою енергії, та його позитивним результатом, що зумовлює накопичення енергії»;
- 3) перехід «від процесів адаптивного, пристосувального плану до процесів перетворення й активного конструювання зовнішніх умов існування системи» [14, с. 29–30].

Ось ця конструювальна або перетворювальна активність – активність нового типу – не властива жодним іншим видам живого. Вона вирізняється здатністю створювати спеціальні умови свого існування, а отже, такий рівень активності свідчить про суб'єктну позицію її носія – суб'єкта. Новий, перетворювальний, тип активності притаманний найвищому рівню розвитку живого і водночас зберігає всі попередні рівні активності. З цим новоутвореним типом активності виникає і зовсім новий світ – соціальний, в якому тільки й може існувати людина. Із новим, соціальним

(неприродним) світом пов'язано виникнення нового типу активності – діяльності, який властивий тільки людині. Діяльність стає способом існування людини, виявляється в різних сферах її життєдіяльності. З погляду універсальної еволюції вона стає її частиною, особливим явищем соціальної еволюції.

На основі теоретичного аналізу та проведеного дослідно-експериментального дослідження показано та обґрунтовано, що активність особистості, це прояв її намірів, бажань та очікувань стосовно певних складників життєдіяльності. Соціальна активність – характеристика активності особистості в просторі її життєдіяльності, яка має соціальний зміст.

Ми намагалися показати, як соціальна активність через діяльність особистості впливає на інтенсифікацію соціалізації особистості. Вдалося довести позитивні впливи щодо цього.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у дослідженні взаємовпливів соціальної активності особистості та її якісних характеристик.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бернс Р. Я-концепция и воспитание / вступ. стаття В. Я. Пилиповського. Москва: Прогресс, 1985. 420 с.
2. Библер В. С. От наукоучения – к логике культуры. Москва: Политиздат, 1991. 430 с.
3. Гальперин П. Я. Введение в психологию. Москва: «Книжный дом университет», 2005. 336 с.
4. Дробницкий О. Г. Природа и границы сферы общественного бытия человека. *Проблемы человека в современной философии*. Москва: Наука, 1969. С. 189–230.
5. Кириченко В. В. Психологічні основи професійної адаптації та вибору професії: навч. посіб. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 110 с.
6. Лескова Л. Ф. Проблема професійної соціалізації особистості в системі управління соціальною роботою. *Актуальні проблеми психології. Т. XI: Психологія особистості. Психологічна допомога*. 2015. Вип. 13. С. 71–79.
7. Мамардашвили М. Как я понимаю философию... / сост. и предисл. Ю. П. Сенюкова. Москва: Прогресс, 1990. 368 с.
8. Ніколенко Л. М. Середовище соціальної взаємодії у студентському громадському об'єднанні. *Вісник дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. Педагогічні науки. 2015. № 1(9). С. 67–72.
9. Новиков Б. В. Социальная активность как мера самостоятельности личности. *Творчество и философия*. Киев: Лыбидь, 1989. 300 с.
10. Пожидаєва О. В. Професійна соціалізація майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального закладу. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: соціально-педагогічна*. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. XXIV. С. 136–144.
11. Радул В. В. Нариси із актуальних проблем соціальної педагогіки: навч. посіб. Кіровоград: ФОП Александра М. В., 2015. 90 с.
12. Радул В. В. Екзистенціалізм та діяльність (порівняльна характеристика розвитку особистості). *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2022. Вип. 1(8). С. 18–28.
13. Сайко Э. В. Идентификация как способ социального бытия и идентичность как форма субъективного самоосуществления. *Мир психологии*. 2004. № 2. С. 3–11.
14. Смирнов С. Д. Образ мира: проблема активности психического отражения. Москва: Изд-во МГУ, 1985. 233 с.
15. Терлецкий В. Н. Жизненная позиция личности: проблемы методологии и теории. Киев – Одесса: Лыбидь, 1990. 203 с.
16. Фельдштейн Д. И. Взаимосвязь возможностей образования и психологических закономерностей развития мотивационно-потребностной сферы личности. *Проблемы мотивации общественно-полезной деятельности школьников*. Москва: Педагогика, 1984. С. 3–31.

REFERENCES

1. Berns, R. (1985). Ya-kontsepsiya i vospitanie [Self-concept and upbringing]. Vstup. statya V. Ya. Pilipovskogo. Moskva: Progress, 30–66 [in Russian].
2. Bibler, V. S. (1991). Ot naukoucheniya – k logike kulturi [From science to the logic of culture]. Moskva: Politizdat, 430 s. [in Russian].
3. Galperin, P. Ya. (2005). Vvedenie v psikhologiyu [Introduction to psychology]. Moskva: Knizhnii dom universitet [in Russian].
4. Drobnitskii, O. G. (1969). Priroda i granitsi sferi obshchestvennogo bitiya cheloveka [The nature and limits of the sphere of human social existence]. *Problemi cheloveka v sovremennoi filosofii*. Moskva: Nauka, 189–230 [in Russian].
5. Kyrychenko, V. V. (2015). Psykholohichni osnovy profesiinoy adaptatsii ta vyboru profesii [Psychological foundations of professional adaptation and choice of profession]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].
6. Lieskova, L. F. (2015). Problema profesiinoy sotsializatsii osobystosti v systemi upravlinnia sotsialnoiu robotoiu [The problem of the individual professional socialization in the social work management system]. *Aktualni problemy psikhologii*. Vol. XI: Psykholohiia osobystosti. Psykholohichna dopomoha osobystosti, issue 13, 71–79 [in Ukrainian].
7. Mamardashvili, M. (1990). Kak ya ponimayu filosofiyu [My philosophy understanding]. Sost. i predisl. Yu. P. Senokosova. Moskva: Progress [in Russian].
8. Nikolenko, L. M. (2015). Seredovyshche sotsialnoi vzaiemodii u studentskomu hromadskomu obiednanni [The environment of social interaction in the student community association]. *Visnyk dniproptetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriya «Pedahohika i psikholohiia»*. *Pedahohichni nauky*, 1(9), 67–72 [in Ukrainian].
9. Novikov B. V. (1989). Sotsialnaya aktivnost kak mera samodeyatelnosti lichnosti [Social activity as measure of a person self-activity]. *Tvorchestvo i filosofiya*. Kiev: Libid [in Russian].
10. Pozhydaieva, O. V. (2015). Profesiina sotsializatsiia maibutnykh sotsialnykh pedahohiv v umovakh vyshchoho navchalnoho zakladu [Professional socialization of future social pedagogues in the higher educational institution conditions]. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Seriya: sotsialnopedahohichna*. Kamianets-Podilskyi, issue XXIV, 136–144 [in Ukrainian].
11. Radul, V. V. (2015). Narysy iz aktualnykh problem sotsialnoi pedahohiky [Essays on current problems of social pedagogy]. Kirovohrad: FOP Aleksandrova M. V. [in Ukrainian].
12. Radul, V. V. (2022). Ekzystantsializm ta diialnist (porivnialna kharakterystyka rozvytku osobystosti) [Existentialism and activity (comparative characteristics of personality development)]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita*. S. 18–28. [in Ukrainian].
13. Saiko, E. V. (2004). Identifikatsiya kak sposob sotsialnogo bitiya i identichnost kak forma subektivnogo samoosushchestvleniya [Identification as a way of social existence and identity as a form of subjective self-fulfillment]. *Mir psikhologii*, 2, 3–11 [in Russian].
14. Smirnov, S. D. (1985). Obraz mira: problema aktivnosti psikhicheskogo otrazheniya [Image of the world: the problem of the mental reflection activity]. Moskva: Izd-vo MGU [in Russian].
15. Terletskii, V. N. (1990). Zhiznennaya pozitsiya lichnosti: problemi metodologii i teorii [Personal life position: problems of methodology and theory]. Kiev – Odessa: Libid [in Russian].
16. Feldshtein, D. I. (1984). Vzaimosvyaz vozmozhnostei obrazovaniya i psikhologicheskikh zakonomernostei razvitiya motivatsionno-potrebnostnoi sferi lichnosti [The interdependence of educational opportunities and psychological patterns of development of the individual motivational-required sphere]. *Problemi motivatsii obshchestvenno-poleznoi deyatelnosti shkolnikov*. Moskva: Pedagogika, 3–31 [in Russian].